

**STM 1923**

**Studier över Josef Martin Kraus**

*II. Andra delen*

***Av Birger Anrep-Nordin***

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

## STUDIER ÖVER JOSEF MARTIN KRAUS.

AV BIRGER ANREP-NORDIN.

(Forts.)

### 2. Kraus i Mannheim

Vid tolv års ålder, 1768 alltså, sändes Kraus till gymnasiet i Mannheim. Valet av denna ort förklaras måhända av dess närhet till Buchen. Kanske hade varje annat gymnasium lika väl som det i Mannheim varit i stånd att förmedla de för inträde på den lärda banan nödvändiga skolkunskaperna. Men det förefaller, som om Mannheimgymnasiet erbjudit möjligheter till en särskild musikutbildning, att döma därav, att rektor Pfister talar om ett musik-seminarium (a. brev. 26 sept. 1800), där Kraus bedrev studier.

Om detta gymnasium kanske ytterst och sist var jesuiterkollegiets, har jag icke kunnat utröna. Att Kraus haft förbindelser med jesuiterna är dock visst, efter hans egen utsago (Ups. X 270 f. fol. 68). Detta jesuitkollegium disponerade en mycket stor byggnad, vars fasad upptog trettio fönster. Dess kyrka var den praktfullaste och vackraste i Mannheim, åtminstone i Burneys ögon (Tagebuch etc., övers. Bode, Hamburg 1773. Bd II, 64).

Åtnjöt nu Kraus en drivande skolundervisning, som innefattade också en solid musikalisk utbildning, så fick han en allmän musikalisk uppfostran i Mannheim, som knappast någon annan mindre, tysk stad vid samma tid kunde ha givit i rikare mått. Att Mannheim blev Kraus studieort är en alldeles särskilt lycklig omständighet med tanke på hans utveckling som musiker.

Mannheim var ju vid denna tid en ort, dit den musikintresserade världen gärna vallfärdade. De av dess representanter, som litterärt bearbetade sina upplevelser, en Burney, en Hiller, en Schobert, ha kommit, hört och blivit storligen förundrade: de sågo ett hov, som skydde inga kostnader och uppoffringar

när det gällde teater och musik. Det präktiga operahuset; invigt 1742, var ett vittnesbörd därom (Walter F., Geschichte d. Theaters u. d. Musik am kurpfälztischen Hofe Lpz 1898, 86 o. f.). Samma ädla generositet lyste i orkestrernas stora numerär och dess utsökta sammansättning. Man såg den också yttra sig i valet av ledare, som drevo orkestrernas prestationsförmåga till en dittills okänd fullkomning och uttrycksfullhet och som därtill blevo föregångsmän på det symfoniska skapandets område.

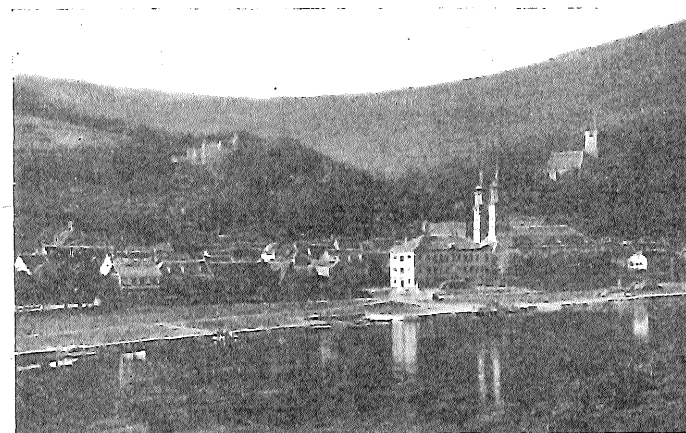
En ort, så omstrålad av samtidens beundran, har givetvis attraherat eftervärldens intresse i hög grad, och forskningen har ju undan för undan klarlagt ämnet. Så ha de män, som där verkade, blivit kända och värderade i kritisk framställning: Johann Stamitz, grundaren, »dessen Name zu allen Zeiten heilig sein wird» (Hiller), hans efterföljare Cannabich, »der mit der schönsten Kunsteinsicht das beste deutsche Herz verbindet» (Schobert) samt pionjärerna för tysk musikdramatisk självhävdelse, Ignaz Holtzbaier.

En musikalisk andraplansfigur var abboten Vogler, som särskilt efter sin italienska resa (1773—75) åtnjöt stort anseende såsom lärare. Som elev hade han bl. a. Kraus. Men han var som musiker i Mozarts ögon »ein öder musikalischer Spassmacher».

Mannheim var ej blott i musikaliskt avseende betydande: de litterära intressena dominerade, och hela tonen och bildningen var i de högre kretsarna utpräglad fransk, så att Schubart klagar, »dass man die Pfälzer ebenso leicht für eine Kolonie Franzosen, als von deutschen Provinzialen halten konnte. — deutsche Bücher wurden meist als gotisches Hausrat weggeschätzt».

Här var det alltså som Kraus vistades under de viktiga år, då hans ande begynte att utvecklas och taga emot sina första bestämmande intryck. Säkerligen ha de musikaliska varit de starkaste. Där hade han tillfälle att på nära håll och oupphörligt följa orkestrernas arbete, ty han åtnjöt undervisning i violinspelning av medlemmar i kapellet, som gävo honom så pass färdighet, att han kunde utföra violinkonserter av Fränzel, Cannabich och Cramer. Han har kunnat bevista både föreställningar på operan och konserter, vilket har varit av grundläggande betydelse för hans fortsatta utveckling som musiker. Han har där konfronterats ej blott med äldre repertoar på dramats och konsertlitteraturens områden utan också mottagit

starka intryck av det nya, som i dessa konstarter stod i vardande. Hans studier vid gymnasiet hava ej tagit mer tid i anspråk än att han kunnat ägna sig åt grundläggande studier i musikteori för Vogler. Hans försäkran, efter återkomsten från Erfurt, till rektor Pfister, att han först därstädes lärt »den Grund der regelmässigen Komposition» eller »Was wahre Sezkunst heisse» (Ups. X 270 f. fol. 44 verso) behöver ju ej betyda, att Voglers undervisning varit förgäves eller mindrevärdig. Han åtnjöt även undervisning av jesuitpatern Keck, om vars värde



Miltenburg am Main.

eller omfattning underrättelser saknas. Hans musikaliska begåvning söker sig redan nu utlopp i komposition, därvid han visar prov på den hos en yngling i sjuttonårsåldern ganska märkliga förmågan att utan partitur, direkt i stämmor och på fri hand nedskriva små kvartetter och symfonier (Ups. X 270 f. fol. 42).

Men Mannheim hade ju många andra intryck utom rent musikaliska, att meddela Kraus. Hans sinne var ock öppet att emottaga dem: särskilt gäller detta hans litterära daning. Förgrundsfiguren blir under detta skede av Kraus liv prof. Klein vid Mannheims gymnasium, som tycks hava intagit ett slags mentorställning gent emot Kraus, och som omfattade sin unge skyddsling med det varmaste intresse och en faderlig kärlek, styrkt av de rika anlag, som han fann hos ynglingen. Prof. Klein var en av föregångsmännen i tyskhetens renässans

i Mannheim, och det är han, som stiftar »Deutsche Gesellschaft» och därmed reser ett bålverk mot den franska kultursuprematien i Mannheim. Som lärare ivrade han för tysk poesi och hade en stor dag, då Kraus deklamerade ett tyskt skaldestycke offentligt. Hos Kraus fann han en läslust som tog till hjälp nattens timmar, när dagens ej räckte. Men han gav dock Kraus tillfälle att förvärva sig en allsidig beläsenhet: franska klassiker och romerska auktorer blevo dennes förtrogna likaväl som äldre och samtida tyska författare.

Att hans utbildning på litterärt område blev så omfattande har säkerligen en rent praktisk förklaring: föräldrarna hade ursprungligen ämnat honom till juridisk utbildning, varmed (i Silverstolpes material från Kraus syster) sammanställs »die schönen Wissenschaften».<sup>1</sup> Själv har han dock säkerligen tagit jurisprudence som ett okänt framtidsöde, ej värt allt för mycken uppmärksamhet eller ängslan, och helt ställt in sig på studiet av filosofi, diktkonst och främmande språk.

En vacker karakteristik av Kraus under denna tid ger Klein (KBIO 6), som med rörelse minnes honom ännu efter trettio år: han kallar honom den studerande ungdomens prydnad: »Han utmärkte sig genom talang och flit, vida framför sina medlärjungar. Han ägde ett lyckligt minne, naturlig skarpsinnighet, och rörde ganska tidigt en sund omdömesförmåga och en estetisk känsla. Därjämte hade han i sanning lynnet av en ängel, och det låter sig icke beskriva, hur mycket nöje han gjorde mig under dessa tre år av mitt lärare-ämbete.»<sup>2</sup>

Kraus läggning i litterärt avseende var ej blott receptiv, den var även påfallande produktiv, och det är redan under Mannheimer-tiden som han för första gången »överlämnar sig åt retelsen att vara författare» som Silverstolpe sirligt uttrycker saken. Det är »Versuch von Schäfergedichten» som, omfattande 15 dikter utkommo 1773 i Mainz, anonymt.

Ett annat arbete från denna tid, som Kraus haft under händer men aldrig avslutat har till titel »Von den Menschen». Det förefaller närmast att vara en serie excerpter eller anteckningar

<sup>1</sup> En uppgift finnes, att han skulle varit ämnad för den diplomatiska banan. (Marianne Ehrenström: a. a. II. 19).

<sup>2</sup> En betydande samling brev från Kraus har Klein innehått, men beklagar i brev till fru Lämmerhirt att de gått förlorade i alla de förstörelser Mannheim undergick. (Ups. X 270 f. fol. 46.)

från några föreläsningar och innehåller intet, som är belysande för Kraus karakteristik. (Orig. i KMUS.)

Vid gymnasiet i Mannheim genomgick Kraus de fem nedre klasserna och kom sedan till Mainz för att före begynnelsen av juridiska studier genomgå en kurs i filosofi: han immatrikulerades 1773 enligt anteckning i Rationale rectorale universitatis. (Uppgiften förmedlad av stadsbibl. i Mainz). Förhållandena vid universitetet tyckas ej ha stämt adepten till särskild vördnad: han har senare samlat sina tankar angående professorerna i en liten satir, daterad 1 april 1776 (KMUS): »Wie der in den letzten Zügen liegenden sogenannten Mainzer Universität noch aufzuhelfen sei und wie?»<sup>1</sup>

### 3. I Erfurt, Buchen.

Obekant av vilka skäl flyttade Kraus redan följande år över till Erfurts universitet.

Där åhörde han föreläsningar i jus publicum, som han ansåg viktigast för sin framtid som jurist. Hans studier eldades säkerligen icke av någon särskild håg, men underlättades väsentligt genom hans goda minne.

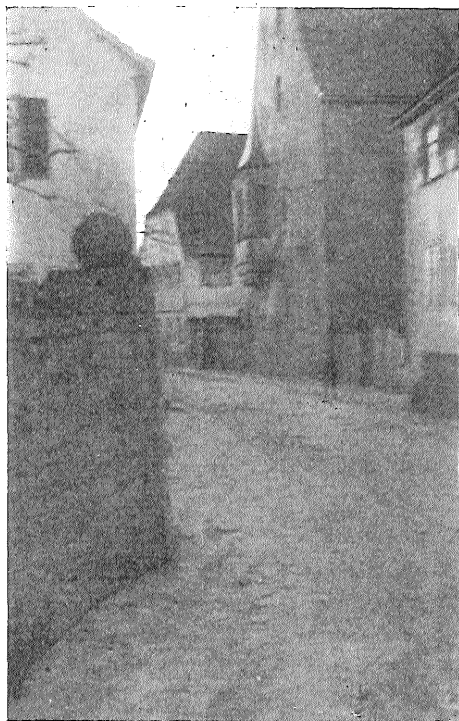
Viktigare ha hans studier i musiken varit, att döma av tidigare citerat uttalande. Befruktande voro de besök han gjort i Hamburg och Magdeburg därvid han i den förra staden lärde känna Carl Ph. Em. Bach och i den senare sannolikt J. H. Rolle.

Denna resa var en omväg från Erfurt till Buchen, dit han i nov. 1775 anlände, hemkallad av föräldrarna. Rättegången mot hans fader hade begynts och gjort dennes ställning osäker.

Denna händelse blev för Kraus av största betydelse: det var i första hand hans starka och ytterst känsliga rättsmedvetande som upprördes och hans alltid vakna stolthet måste känna

<sup>1</sup> 1. Projekt: Die Professoren sollen drei Gelübde, Armut, Keuschheit und Gehorsam ablegen. 2. Projekt: Man soll nach Gebrauch guter Universitäten besser salieren. Aber wo Geld her? Man lasse die Studenten den Zehnten ihres Stuhlgangs auf anbaufähige Felder entrichten, die man den Professoren als Salarium giebt. — — Karakteristiker av professorer: »Herr Prof. Dürr liest alle Wochen 3 ganze halbe Stunden — wenn er nicht verhindert ist. Verspricht Dissertationen und liefert Kinder. Kann also kein Mainzer Professor bleiben nach dem 1. Projekt. 2: Herr Professor Schlöhr liest, sonst tut er aber nichts. Er hält's mit seinem autor, hätte beinahe einmal einen andern zitiert — tat's aber nicht. 3: Herr Professor Hain liest richtig seine Collegia — aber er hört sie auch selbst (also allein).»

det som en kränkning, att en godtycklig rättegång kunde anhängiggöras. Men därtill ingav den honom allvarliga farhågor för hans egen framtid på ämbetsmannabanan. Nu väcktes hos honom en allmän bitterhet mot förhållandena inom fäderneslandet, som neutraliserade de starka impulser till patriotism, han emottagit i Mannheim, och den slog t. o. m. över i en



Rådhuskällaren i Buchen, Odenwald.

(Med minnestavla, att K. uppehållit sig där i sin ungdom).

antinationalism, som ej ens den nationella hänförelse han senare mötte i Göttingen, förmådde helt häva.

Hans sorgespel »Tolon» har med all säkerhet varit ett medel för honom att göra sig kvitt sorgen och förbittringen: där har han utan tvång kunnat sjunga ut sitt hjärtas mening i många av dess repliker, som bära oförtydbar prägel av att vara författarens alldeles personliga bekännelse.

Ett uppehåll i hans studier förorsakade rättegången mot fadern:

denne visste ju ej, om han vidare kunde bekosta sonens universitetsstudier. Han tillbringar därför ett år i hemmet men får i nov. 1776 tillåtelse att begiva sig till Göttingen för att där fortsätta sina studier.

#### 4. I Göttingen.

Att Kraus styrde sin färd till Göttingen är synnerligen förklarligt: det gällde att på kortaste tid ernå en juridisk kompetens, och därtill var Göttingens lärosäte speciellt ägnat. Det hade nämligen grundats i första hand för att utbilda dugliga, ej »eleganta» jurister.

Men det är högst troligt, att Kraus vid sitt val av Göttingen hade ett annat, mera privat skäl att söka sig dit. Göttingen var nämligen vid denna tid vordet ett litterärt oväderscentrum.

De ledande andarne inom universitetskretsar voro ej dess drivande krafter, ty de hämtade sin syn i belletristiska ting ur »Die Göttinger gelehrten Anzeiger» (Opperman, H. A., Die Göttinger gelehrten Anzeiger, Hannover 1844), vars litteraturkritik var vaken men långt ifrån alltid välvillig. Intresset för beredning av parmesanost eller för »Zuckerfälschung» gör sig brett i bladet, och nyttighetsdyrkan lever och frodas i en borgerlig, självbelåten småstadskrets.

Men här fanns »Hainbund» —, en liten krets av unga män, i vars sinnen hänförelsen flammade för något nytt, stort, oerhört. Deras profet var Klopstock, »den tyska litteraturens förste store patriot» (Blanck), vars förkunnelse de svuro trohet. Bland dem fanns Voss, Miller, Hölty, Hahn, tvenne grevar Stollberg m. fl. De hade stiftat sitt förbund i mänskenet under den germanska eken och redan tidigt väckt uppseende långt utanför Göttingens rämärken, vilket är lätt förklarligt efter den skildring, som bl. a. Bode (Der weimärische Musenhof Berlin 1919, 134 o. f.) ger: »Jene Göttinger Poeten, die sich zum 'Hain' vereinigten, liebten die Freiheit, die Tugend, das alte Deutschland (wie sie es dachten) und hassten also die Tyrannen, die Unsittlichkeit, die Franzosen oder Franken, auch etwas nachträglich jenen berühmten Franken, der vor tausend Jahren die Sachsen niedermetzeln liess. Für gewöhnlich versammelten sie sich bei Kaffee und Tabak: wenn aber deutsche Rauschgetränke aufgetischt wurden, so nannten sie beim ersten Glass Klopstocks heiligen Namen, ehrten dann auch Lessing, Gleim, Ramler und Andere.

Ward danach aber Wieland genannt, so standen sie auf und schrien 'Es sterbe der Sittenverderber Wieland'! — —

Zuweilen sprachen sie auch von Rache gegen Wieland und fühlen sich zu 'ich weiss nicht welcher grossen Handlung, sollt's auch ein Fürstenmord sein' — fähig.»

1769 begynte utkomma en »Musenalmanach», som blev en tummelplats för yngre diktare och särskilt »Hainbunds» medlemmar.

Om Kraus varit en verksam medlem av Hainbund, måste lämnas därhän. Det kan icke dokumentariskt bestyrkas och kan f. ö. sättas i fråga, när man vet, hur pass ohågad Kraus som yngre var att söka större sällskap: han riktade en intensiv sympati mot ett par individer endast. Men att han icke stått utanför denna litterära krets är säkert redan därav, att några av dess mer framträdande medlemmar äro hans intima vänner under Göttingentiden. Hahn var ju (KBIO) vän med Hölty, Bürger, Miller, Voss m. fl. av Hainbundarne; Stollberg med vilken Kraus även förenades i nära vänskap, var också en medlem.

Men viktigare är, att Hainbunds glödande Klopstockentusiasm delas av Kraus. Och än betydelsefullare är det, att den stämning av trots och lust till något oerhört, som rådde i förbundet — sollt's auch ein Fürstenmord sein — den bidrager till att driva fram den lilla tidsskriften »Etwas von und über Musik», vari han kan tillfredsställa sin lust att meja ner ett antal undermåliga tonsättare, som han föraktar, och slå ett stort slag för sin gud — Klopstock. Och störst av allt —: givetvis har för Kraus denna tid i Göttingen, under påverkan från Hainbund, varit en ytterligare stimulans för de starka väckelser till litterär Deuschtum som han tidigare emottagit.

Den brinnande beundran för Klopstock, som Kraus så entusiastiskt låter lysa i »Etwas von und über Musik», skaffar han sig tillfälle att stärka och fördjupa vid ett besök hos skalden i Hamburg. Det är i sept. 77 (KMUS Brev 20.9.77) som han ber föräldrarna om en extra reskassa för att kunna under stundande ferier besöka K. dit han är bjuden:» ... bin selbst Schuld daran». Ett vittnesbörd om det hjärtliga förhållande som tyckes ha uppstått, är Kraus lilla tonsättning »An Klopstock, als ihm Meta starb».

Om förhållandena i övrigt i Göttingen uttalar sig Kraus i de brev som finnas bevarade, dels i KBIO, dels i KMUS. Profes-

sorerna vinna ej hans gillande: »— — unausstehlichsten Pedanten» heter det om dem (Brev 3.12.76: KMUS). Han har kommit sent till en redan börjad kurs och kan därför ej bliva färdig under ett år, detta icke minst på grund av studiernas omfattning.<sup>1</sup>

Allt som oftast tillåter han sig ett respektlöst skämt med den lärda världen, varom brev 20.1.77 (KBIO 38) vittnar. Musiken lägger han dock ej åt sidan utan umgås med planer på en »operette», vars beramade tillkomst tycks ha haft österrikiska orsaker: den blir emellertid ej av, »denn die Herren Österreicher wollen gute phlegmatische Prosa haben — proficiat!» Brev före påsk 77 KMUS.) Kanske skulle han ägna den större intresse om han ej vore sysselsatt med en »Revision der heutigen Musik» (varmed möjligen menas den senare publicerade broschyren »Etwas von und über Musik»). Han har dock hunnit komponera en del och nämner därom i ett brev till brodern Franz (KBIO). En symfoni har uppförts vid en privatkonsert hos professor Putter (en av hans lärare). »Putter selbst dirigierte. Holla — mit dem Bogen geklopft. Angefangen. Keine 20 Takte, so war schon in Forma umgeschmissen. Nun jagte die Violine dem Bass, der Bass der Altviol, die Altviol der Sekund nach, die Hoboen zunkten auch ein wenig mit darunter, und die Hörner hielten weislich gar sehr das Maul. Was nun das herrlichste dabei war, war dies, dass sich die Herren noch einbildeten, sie hätten's wunderschön gemacht. Nun ging's an die zweite Sinfonie. Frisch in die Hände gespuckt! Auf meine arme Sinfonie! Ward die erste geradebracht, so ward die letzte ohne alle Grunde lebendig verbrannt und das von Rechtswegen.»

Hans hälsa är under denna tid redan undergrävd: klimatet i Göttingen gör honom icke gott, det konstaterar han redan i sitt första brev till föräldrarna, och nu, under påskferien 1777, har han haft »Blutspeien» i förening med hosta, som gjort det omöjligt för honom att arbeta.

En friherre Joh. Friedr. Hugo v. Dalberg uppsöker han i

<sup>1</sup> Han studerar pandekter för Meister, kanonisk rätt för Böhmer, kriminalrätt för Meister, processrätt för Beckman, rättsmedicin för Weisberg, naturrätt för Feder. Senare skall han studera kameralrätt för Beckman, allmän historia för Gaterer, tysk rättshistoria för v. Selchow, allmän konstencyklopedi för Dieze. Återstå feodalarätt, furstlig privaträtt, tysk kyrkolag samt elementära studier i grekiska, hebreiska, franska, italienska och engelska, och därtill det väsentligaste, praktiska övningar. Ibm.

Göttingen och bemötes vänligt av denne, varöver han gläder sig: kan denne manne inverka på utgången av rättegången mot fadern? Han omnämner även senare denne i brev. Den vän, varpå han satte största värdet var dock Hahn, sedermera teologie kandidat, med vilken han slutit en nära vänskap, om vilken han senare uttalar sig mycket varmt. (KBIO 52.)

Deras förbindelse har uppenbarligen varit en vänskap av den intensiva art, varåt ungdomen just under den allmänna Sturm- und Drangperioden gav sig hän som åt ett rus. Att den för Kraus utveckling till konstnär haft den största betydelse är alldeles visst. Och för hans personlighet och dess utveckling är under denna tid vänskapen ett livsvillkor: vännen är för honom det vid vilket han stöder sig som en ranka. »Jag är icke tillräckligt filosof, för att vara nog för mig själv: alltid fästades och fäster sig ännu min existens vid någon annans.» (KBIO 111.)

En annan vän, om än ingen förgrundsfigur, är greve Stollberg. En vän ifrån Sverige var Karl Stridsberg, sedermera lektor i Härnösand, författare av texten till operan Azire, (Avskrift i Ups. X 270 a) som tillkom under Kraus Göttingentid. En annan, till namnet numera obekant vän till Kraus, som också studerade i Göttingen, har haft betydelse som förmedlare vid hans resa till Sverige.

Tack vare de jämförelsevis talrika breven från Kraus under Göttingentiden, är det ganska lätt att se, hurusom dessa år varit mognadens tid: han kommer till Göttingen under starkt tryck, att nu måste något göras som giver kommande dagars bröd. Och så söker han att göra det gigantiska: forcera en juristutbildning. Men det spränger inom honom av vilja till något helt annat: det är hans starka litterära och musikaliska intressen och, särskilt det senare, som ropa på att tillfredsställas och vara huvudmålet för hans tillvaro. Så studerar han kanske nödtorftigt det påbudna pensum, men ägnar sig par cœur åt tonsättning — han hinner här mycket, som förteckningen visar — och söker för övrigt i umgänget med rikt begåvade och befruktande andar näring för sin andliga tillväxt. Lusten att lägga det bestående i ruiner och skapa något nytt, ger han fritt lopp, det må sen vara i autodaféer på Wielands »Agathon» eller i bokform såsom »Étwas von und über Musik». Hans starka receptivitet, hans klara blick och vakna kritik, därtill hans

lättrörliga känsloliv, allt gör honom ägnad att kunna emottaga och assimilera det nya som just i hans tid bryter fram.

### 5. Framtidsplaner.

Men mitt i all denna inre oro måste han dock främst tänka på att skaffa sig en ställning, vilket område den nu skall sökas på. Och därför lägger han planer i olika riktningar och håller föräldrarna à jour med dem. Sålunda rapporterar han 20. 5. 77 för dem, att utsikter öppnat sig för anställning dels i Zweibrücken, dels i Köpenhamn. Projektet med Zweibrücken blir dock om intet: villkoren voro, som han vid besök på ort och ställe inhämtat, för dåliga (KMUS brev 11 juni 77). Ej heller med Köpenhamn blev något bestämt. (Detaljer i KBIO 18.) En herr v. Commin från Marseille, som han råkat i Zweibrücken, erbjuder honom att åtfölja sig på en resa till Frankrike för att genom umgänget med Kraus lära sig tyska. Han slutar dock sin anbudsskrivelse med ett mindre utsökt: »Ich hoffe alles aus Ihnen zu machen und mehr als aus 10 deutschen Bestien, die ich in Berlin und Leipzig in meinen Diensten hatte», och detta betäger Kraus all lust. Kraus talar senare (KMUS Brev 20 sept. 77) om en »Haager vocation» som intet är att fästa sig vid, och i samma brev om en kallelse till »Upsal in Schweden». »Ich wollte's genug: ich lerne deswegen schwedisch auf Word. Wenn ich auch nicht hinein will, so kann ich auch einmal eine schwedische Oper setzen.» I samma brev nämner han också någon befattning i Mainz, som föräldrarna uppenbarligen velat, att han skulle söka: »Schütteln die Köpfe, dass ich keine Mainzer Dienste suchen mag? — Hm — ich schütteln den Kopf, dass die Leute ihn schütteln mögen.»

Planerna på en anställning i Stockholm få fast form, sedan han genom en informator hos en greve Lewenhaupt i Uppsala erhållit ett anbud, för vars enskildheter han redogör i brev 14 okt. 1777 (KBIO 40). Detta anbud gör i sin helhet intryck av att mera vara en privatfundering av någon för Kraus intresserad person, än något från officiellt håll framkommet fast anbud.

### 6. Resa till Sverige.

Kraus har dock trott blint därpå och han gör sig därför allmöda att övertala föräldrarna att giva sitt samtycke och framför allt att förläna detsamma karaktären av klingande mynt,

som kunde bli reskassa. Rörande äro de ord, varmed han bemöter föräldrarnas fruktan att han skall bliva sin barndoms katolska tro ötrogen (Brev dec. 1777 i KBIO 45) likaså, när han uttalar en förhoppning att kunna återbära något av vad föräldrarna offrat på hans utbildning; till förfång för de övriga syskonen. Föräldrarna resignera och lämna sitt samtycke, varför han tackar (Brev 2 febr. 1768 KMUS). Hans avresa hade bestämts till påsktiden 1778. När tiden för avresan närmar sig, skriver han ett brev (3 apr. 1778, KBIO 51) till föräldrarna med ett farväl till dem och fosterjorden, där en varm saknad blandas med en levande önskan att på nya fält söka skapa sig en ställning och finna lycka.

Om själva resan talar han i brev till föräldrarna (Stockholm 12 juni 1778: KMUS). Avfärden från Göttingen hade ej kommit att äga rum förrän 26 april, då han med postskjuts begav sig till Hamburg. Där sammanträffade han med sin reskamrat Stridsberg.<sup>1</sup>

Enligt somliga uppgifter (Gerbert, Neues historisch-biographisches Lexikon d. Tonkünstler III Lpz 1813, samt Fétis Biographie universelle etc. och Mendel, H. Musikalisches Conversationslexikon Berlin 1876) skulle anledningen till Kraus och Stridsbergs resällskap ej varit uteslutande en sympatisak: Stridsberg skulle nämligen ha lånat en summa penningar av Kraus; denne hade för att med största tänkbara säkerhet återfå dem, resolut följt vännen-gäldenären först till Hamburg, och, när inga pengar där voro S. tillmötes, sedan till Köpenhamn. Då Kraus resplaner mognat ett halvt år i förväg synes detta ev. låna vara en skäligen efemär omständighet i Kraus resa.

Någon större reskassa ha de båda vännerna i varje fall tydligen icke haft: de måste nämligen avstå från att landvägen bege sig genom Holstein till Kiel f. v. b. till Köpenhamn. Istället togo de vägen till Lübeck och åtta dagar senare till Trawemünde, varifrån de på båt reste till Köpenhamn. Sjöresan var något sällsamt för Kraus: »Es war eine ganz neue Empfindung für mich, da ich mich zum ersten Male auf dem Meer sah. So ausserordentlich hat wohl noch keine Szene auf mich gewirkt, als der Untergang der Sonne den ersten Abend und

<sup>1</sup> Enligt dennes utsago i Åminnelsetal etc. skulle sammanträffandet ägt rum i Hannover. Kraus uppgift tor vara riktigare: särskilt med tanke på, att den givits omedelbart efter resan, Stridsbergs däremot årtionden efteråt.

der Aufgang derselben den folgenden Tag darauf. Den 2. Tag erhob sich die See und machte uns ziemlich bange.» Hans reskamrater bli sjösjuka. Kraus däremot står sig till resällskapet och kaptenens stora förvåning, enligt egen utsago, tack vare tobak, brännvin och oupphörlig rörelse. Stormen hade nu drivit båten ett långt stycke tillbaka. Efter åtta dagar kom båten till Köpenhamn, där Kraus stannade sex dagar. Kraus får vidare över Hälsingör, Hälsingborg, Landskrona, Lund, där han stannar fyra dagar hos vänner till Stridsberg. Resan gick sedan den vanliga stråkvägen Kristianstad, Växjö, Eksjö, Linköping, Norrköping, Nyköping, »Tellja» med ankomst 3 juni till Stockholm.

#### 7. Teater- och musikförhållanden i Stockholm vid Kraus ankomst.

Det har skrivits åtskilliga skildringar av svensk teater under Gustaf III. Om här inryckes en liknande framställning, så sker det huvudsakligen med syfte att söka klarlägga, hur situationen tedde sig för Kraus, när han kom till Sverige för att söka sin lycka som musiker.

Över flertalet redogörelser för teaterlivets uppblomstring under Gustaf III, skulle som motto kunna sättas: »Avant le regne du Gustave III — — la Suède n'avoit ni Théâtre, ni acteurs, ni Poètes dramatiques» (Gjörwell: referat av artikel i Journal de la litt., des sciences et des arts 1781:9 i UB F. 502). Man har summerat ihop konungens egna utpräglade teatraliska anlag och dramaturgiska begåvning samt hans sekulärtur att lyckas med vågspelet att »begrinna med det, hvarmed andra nationer slutat: en stor opera». Man har citerat Ehrensvärds härresande beskrivning av svensk teaterkultur — eller rättare: bristen därpå vid Gustaf III:s tronbestigning samt hans belåtna skildring av den stora kuppens lyckande: hur en svensk sångscen uppstår och hävdar sig, hur allmänheten med förvånat jubel hälsar den lyckliga utgången. — Redan Levertin talar med ett stänk av ironi (Teater och drama under Gustaf III, Sthlm 1911, 10) om Ehrensvärds rapportér. Ställning i frågan har sedan tagits i en framställning, som utgår från speciellt musiksynpunkter: Norlind (Svensk Musikhistoria, Sthlm 1918, 163) framhåller, att det ej var fullt så bedrövligt ställt vid Gustaf III:s tronbestigning. Ty alldeles utan allt material var man icke, och allt har icke framtröllats på ett kungligt makthud. Det fanns krafter, som

satts ur funktion av brist på pengar, intresse och organisation, men som nu spårades upp och sattes i aktion. Därmed kan man förklara, att på ungefär ett halvår en opera kunde uppföras. Ytterligare förklaring ges åt detta, om man ser de medhjälpare, som konungen förstod att samla för det nya företaget; Ehrensvärd, Zibet, Alströmer m. fl. De voro typiska för en liten del av den tidens högre svenska ämbetsmän: begivna på musik till passion hade de i trängre kretsar ägnat mycken tid åt musikutövning: musiken var ett dominerande nöje i deras hem och i deras ordenssällskap, speciellt U. D. Men de organiserade också större sammanslutningar och trädde fram för offentligheten (kavaljerskonserterna). Ur deras läger är det som initiativet till KMA stiftande utgår. Och nu är det deras intresse som konungen tar hjälp utav, när det gäller att på rekordtid åter upprätta den svenska sångscenen, och det är deras intresse som bidrager att hålla de båda institutionerna vid liv, även sedan den första och brinnande entusiasmen svalnat: de komma med reformprojekt, som inrikta arbetet på bestämda mål, de införa något av ämbetsverkens fasta organisation däri.

Hur löst grundat företaget med sångscenen var, visade sig snart nog: redan 1774 förekommo allvarliga tråtor inom skådespelartruppen och 1775 fastslår man i Allehanda, att teaterintresset är i nedgående. Detta slappas än mer under följande år. Till en del förklaras detta därav, att man allt sedan 1774 umgås med planer på en officiell talscen. Man uppför — som experiment — »Zaire», och svenska språket får ett förvånat förtroendevotum. Man söker sig fram på denna linje under de följande åren, och det resulterar i att den franska Monvelska truppen inkallas, som dock skulle få en ovärderlig betydelse för svensk teaterkultur. Samtidigt med detta söker man på operan omväxling från opera seria genom franska sångspel (Monsigny, Grétry) och en enskild skådebana för denna konstart öppnas (Stenborg). Ett stort uppsving gjorde operan med Naumanns inkallande 1777. I honom fann man en duglig och driftig ledare, en internationell komponiststorhet. Han förvärvade en allmän och stark sympati, som delades också av konungen, men någon mer djupgående verkan för operaintresset hos publicum för den omedelbara fortsättningen åstadkom han knappast.

Något som ger 1770-talets svenska operaverksamhet mycket

av dess karaktär, är bristen på fast organisation, operans nära beroende av konungens godtycke, både ekonomiskt och konstnärligt, som gjorde det omöjligt att i större utsträckning anlita främmande krafter; detta decennium är trevandets och försökens år, då man splittrar krafterna mot olika mål. Därför är institutionen i fara mot slutet av detta årtionde; Barnekow, som 1776 efterträtt Ehrensvärd kan icke lyfta den. Först med Fersens direktörsutnämning 1780 begynner en tid av uppgång, vari f. ö. Kraus kom att medverka.

Vid tiden för Kraus ankomst till Stockholm, var alltså ställningen skäligen ogynnsam för en på vinst och förlust anländ musiker.

Därtill kom också, att en yngre svensk begåvning just vid tiden för Kraus ankomst begynt väcka uppseende i Stockholms musikkretsar. Det var Frigel, som 1776 kommit som magister från Uppsala och intet högre önskade än att få ägna sig åt musik och undslippa ämbetsmannabanan, ett fall rätt analogt med Kraus eget sålunda. Han hade gjort en god början med ett par symfonier i *Utile Dulci* 1777 och protegerades sedan av Barnekow, som föreslog honom till stipendium för en utrikes studieresa. Känt är, hur detta löfte smalt samman. Under tiden hade F. gjort sig känd som en habil arrangör av teatermusik 1778. Snart nog lärde han känna Kraus och högt värdera honom. Alldeles uteslutet är det väl ej att denna bekantskap kan i någon mån ha påverkat F. att söka sin fortsatta karriär vid ämbetsverken, ehuru det tyngst vägande skälet därvidlag givetvis var systemskiftet Barnekow—Fersen och det uteblivna resestipendiet.

#### 8. Väntedåren.

När Kraus den 3 juni anlant till Stockholm, söker han naturligtvis strax upp sitt tillämnade verksamhetsfält och åhör representation av »Amphion» under Naumanns ledning. Silverstolpe har i sitt referat av brevet (KBIO 55) undertryckt Kraus visserligen uppriktiga men föga smickrande hjärtesuck: »Aber du lieber Gott, so elend habe ich's mir unmöglich vorstellen können». Kraus omtalar, kanske för att ge föräldrarna och sig själv ett hopp, alla Naumanns löneförmåner (24,000 dukater för elva månaders tjänst samt fri bostad m. m.). Han ber om

en »Wechselschen». Angående post meddelar han: »Die Einrichtung d. Post macht, dass Sie auf die Adresse nichts weiter zu setzen brüchen als Krause, der Rechte Kandidat, — aber französisch, sonst versteht's hier der Herr Postmeister nicht. Krause? — Warum nicht Kraus? Da ist der Notarius in Lübeck Schuld, der meinen Pass machte.» Hans adress var senare — enligt brev Stockholm 20 aug. 1778: KMUS —. Avlämnas hos Herr Handelsmannen Schiernell, boendes på Götgatan i huset N:o 130).

Under juli gör han »eine kleine Reise» till Lappland och det på en kassa av — en lousd'or. Han har färdats 140 svenska mil i sällskap, som besparat honom alla utgifter så när som på drickspengar. Han har för föräldrarna tillstått en del skulder i Göttingen i ett brev under sommaren och de förebrå honom, att han ej deklarerat sin ställning före ayresan. Han försvarar sig med, att han trodde stora inkomster omedelbart vänta honom i Sverige, som skulle satt honom i stånd att själv reda upp kraven. Nu däremot: »Ich bin nun nicht imstande, so gern ich will, den Fröschen das quaxen zu verbieten. . .»

För övrigt är han vid gott mod: »Nun aber — weiss Gott — so grosse Ursache ich hätte den Kopf zu hängen, so will's mit meinen ernsthalten, melancholischen Gedanken nicht recht gehen, da ich einmal wieder meinen lieben Vater im Joche sehe.» Voglers nyutkomna teoretiska arbete (uppenbarligen Churpfälzische Tonschule, 1778) är han nyfiken på och ber att få det sig tillskickat.

Så småningom blir han dystrare, allt eftersom utsikterna minskas att omedelbart få en fast anställning och inkomster. Han börjar nu märka, att han icke haft bindande anbud att gå efter utan lockats till Stockholm på särdeles ovissa villkor. Hans belägenhet blir allt svårare: redan i sitt brev i sept. 1778 (KBIO 56) är han mycket dyster. Längre fram på hösten talar han om (Stockholm 3 nov. 1778: KMUS) att han varit illa sjuk i »kalten Fieber» under fyra veckor och dessutom så nedstämd, att han ej kunnat uträtta något. Pengar behöver han naturligtvis och ber att få sådana. I december är han sysselsatt (Stockholm 6 dec. 1778: KMUS) att skriva en »operette» — »Wie ungern, das weisen alle Heiligen. Warum? — — Es ist eine harte Sache arbeiten zu müssen, um China und Heringe damit bezahlen zu können. — — — Schicken Sie mir was:

zuvor bat ich d'rum: jetzt muss ich drum betteln.» Förtvivlan ljuder genom hans utrop: »O, Liebe, Liebe, vergessen Sie mich nicht in meiner Lage.»

Föräldrarna sända honom 100 dukater, som han tackar så mycket hjärtligare för, som hans börs varit absolut tom, när mynten kommo. Men när de så föreslå honom att med hjälp av rekommendationer söka bana sig en väg, då reser sig en hårdnackad stolthet hos honom: »Aber mit den Rekommendationen!!! — ich will keine. Ich bin einmal so, dass ich mein Glück oder Unglück mir, mir allein zu danken haben will.» I samma brev (Stockholm 5 jan. 1778: KMUS) talar han om, att han skaffat sig en svart, svensk dräkt i vilken han ser ut som en holländsk matros. På sin »operette» arbetar han och säger den vara antagen till spelning (samma brev i KBIO 57). Föräldrarna hava uppenbarligen erbjudit honom rekommendationer från Regensburg, men han avvisar dem liksom förut (Stockholm 18 jan. 1779: KMUS). Han sätter nu allt hopp till denna operette och hoppas, att den i sämsta fall skall ge honom respenningar hem åtminstone (KBIO 57). Verket har uppförts på våren före 2 mars, ty då skriver han (Stockholm 2 mars 1779: KMUS) om utgången: »Meine Musik hat Beifall, aber der Poet hat Feinde, und obgleich ich Leib und Leben darauf verwetten kann, dass es das beste Stück ist, das die Schweden originelles haben, so ward's doch herrlich heruntergehängt. Der Direktor heisst mich warten auf des Königs Laune — die Notwendigkeit selbst zwingt mich dazu.» Han har fått anbud av kapten Kämmerer att följa med till Tyskland men han kan ej acceptera: det fordras mycket för att betala de skulder han redan gjort, trots att han levt »hundelend». Han är nu böjd för att medelst rekommendationer söka förbättra sitt läge och ber föräldrarna genom v. Benzel (kurfurstl. mainzisk hovkansler) påverka greve Hessenstein (ståthållare över Pommern).

Han har emellertid fått flera vänner, och främst bland dem sätter han Hallardt,<sup>1</sup> (Stockholm 9 mars 1779: KMUS) som låter honom låna ur sitt bibliotek, som är ganska väl försett med litteratur rörande musik. Hallardt är »der patriotischste Schwede und ein ziemlich patriotischer Deutscher zusammen». Han är dessutom medlem av KMA, något som kunde ha sitt

<sup>1</sup> F. 1726, postmästare i Wismar, sedermera kammarråd, d. 5 sept. 1794.

värde också för Kraus. (Notiser om Hallardt: se Svensk tidsskrift f. mkf. IV, 34). Om svenskarna i övrigt uttalar han sig: »Ich will es gern gelten lassen, dass die Schweden in den schönen Wissenschaften spitze Köpfe sein sollen — Helden, wie ich im Kameral, und der liebe Gott wiss, dass ich's einmaleins nur bis auf  $6 \times 6 = 36$  kann.» En klaversonat har han komponerat och dessemellan studerat Voglers verk: — »Sicher ist es doch, dass er unter den mathematischen Theoretiker der beste ist. Aber seine so sehr gepriesene Grundsätze sind als Regeln in der Anwendung das und bleiben's was sie für jedes Genie von jeher waren: albernes Zeug».

Recensionens fortsättning är föga respektfullare: »Freilich heisst das Fehde dem ganzen heiligen römischen Reiche ankündigen, wenn man so was definitivisch von der Kanzel herabspinnen wollte, wo die meisten in ihren Windeln (lindor) daran saugen wie die Kinder am Sullerbüchse (sugtuta, 'tröst').»

Längre fram på våren är hans stämning något stridbarare och ljusare, trots att utsikterna icke egentligen blivit mer lysande. Han tycker, att vederbörande borde känna sig skyldiga honom någon ersättning för hans arbete, men därav blir intet: »Nun stellen sich die Ochsen hin, loben's hinten und vorn loben's mehr als es wert ist und — geben mir nichts». Dock retar honom än mer deras kritik: »Kommen aber die Teufels mit ihrem, 'Zwar ein blutjunger Mensch, von besonderer Denckungsart etc.,' da ist nichts billiger als man wünscht sie in die Hölle und sich in'n Himmel, dass man mit guter Art von der Welt kömmt» (Stockholm 8 maj 1779: KMUS). (Sannolikt Barnekow).

I samma brev nämner han om den man, som hade att bedöma hans arbete, och som lät det vederfaras mer än full rättvisa (KBIO 59). Men detta båtade föga, varom han uttalar sig sålunda (uteslutet hos FRSS i KBIO 59): »Nun war meine Arbeit bekannt. Die Lage der Sache war, das der Hof auf den Gedanken fiel, ich möchte gut zum Direktor des Theaters seyn. Das war das letzte, was der Mann wünschte. Einen gewissen Unterschied, den er in meinem Betragen das nun gewiss nicht kriechend war, wahrnahm, die Arbeit dazu genommen, bestätigte ihm die völlige Antipathie unter uns. Alles was er nun tun konnte, war, in aller Heimlichkeit Kabalen gegen den Dichter und folglich mithalber gegen mich, zu machen.

Was geschah? Der keiserliche Gesandte<sup>1</sup> schlug einen gewissen Mislivesek<sup>2</sup> vor ob das aus Inspiration seiner Frau Informator, der zugleich Kanslist bei ihm ist oder aus Freundschaft des Herrn Kapitän Kämmerer für mich geschah, — weiss ich nicht. Soviel ist gewiss: Kämmerer hatte mich im Anfang die Bekanntmachung mit seinem Grafen versprochen — ich war auch gleich so aufrichtig, meinem lieben Landsmann meine Aussichten anzuvertrauen —: auf einmal bleibt mein lieber Kapitän aus, und ich erfahre von einem Grossen hier, wem ich die Kabale zu danken hatte. Dem sei nun wie es ihm wolle, wenigstens wüsste ich nun, mit was für einen Rivalen ich zu tun hatte, und übrigens bitte ich Sie, die Geschichte ganz geheim zu halten. Der vorgeschlagenen Mislivesek hält sich dermalen in Italien auf. Man schrieb ihm und er schickte sogleich Probestücke, die auf geführt und ausgepiffen wurden. Nun arbeitete ich etwas ungeheimes.»

Allt eftersom våren 1779 går, synes hans utsikter sämre, och med planer att återvända till Tyskland umgås han nu på allvar: så sitter han fattig och övergiven i maj och har lämnat sin klocka till pantlånaren (Stockholm 28 maj 1779: KMUS). Men han talar samtidigt om, att han vunnit en vän, som hjälpt honom med lån. Sannolikt menar han här Not Engmark, till sist en gång Kraus testamentsexekutor. Denne har inskrifit när klockan ej längre förslår att med sitt pantvärde försörja honom.<sup>3</sup> I juni har han fått penningar hemifrån, men som vanligt förslå de blott till att likvidera gjorda skulder, ej till resan däremot (Stockholm 25 juni 1779: KMUS). Han ber därför om mera, »um mit Ehre das verteufelte Schweden zu verlassen». Under tiden blir han så sjuk, att han, även om an-

<sup>1</sup> Närmast kommer väl Österrikes envoyé i åtanke: Friedrich v. Kageneck. kred. 20/1. 1778, rappel. 7/6 79, medd. fr. RA.

<sup>2</sup> Av Mislivesek, (Misliwecsek) omnämnes en del sonater på ett ganska smickrande sätt av Mozart under dennes vistande i Mannheim. (Mozart: Briefe (Leichtentritt) Berlin 1912 52).

<sup>3</sup> Klockans öden äro ej ointressanta: det är ett högst förnämligt ur av guld med diamanter på boetterna och köptes hos en jude i Göttingen, där dess betalning tycks ha skett i skilda rater (det nämnes som skuld i hans deklaration till föräldrarna 20 aug. 1778), kom till honom i Sverige men befann sig där mest i pantlånarhänder. Ur dessas våld befriades det efter Kraus död av hans testamentsexekutor, som översände det, jämte hans sista hovdräkt, till föräldrarna. Senare trodde anförvanterna, att uret var en gåva av Gustaf III till Kraus. Uret befinner sig numera i Bezirks-Museum i Buchen.

lända penningar satte honom i stånd därtill, dock ej för sin hälsas skull kunde avresa, åtminstone ej sjöledes. (Stockholm 2 juli 1779: KMUS). Längre fram i juli månad (Stockholm 27 juli 1779: KMUS) är han förbittrad. Vännerna ha nu erfärit hans avsikt att resa: »Natürlich müssten sie nun erfahren, dass ich weg will. Nun kommen sie — ich hätte das jenes tun sollen — sollte mich an den, an jenen wenden — selbst beim Könige Satisfaktion begehren. — Den vorigen Sonntag waren wir bei einem Assessor (möglichen Säfström) beisammen, wo ich mich öffentlich erklärte, dass ich es als Gerechtsamkeit für mich betrachtete, sobald ich wieder in meinem Vaterlande wäre, die ganze Welt von dem Schlechten Betragen schriftlich zu überzeugen, das mir wiederfahren ist. Einer schiebt es auf den andern —».

Så kommer den definitiva vändningen i Kraus förhållanden: sammanträffandet, förmedlat av notarien Säfström, med presidenten Axel Gabriel Leijonhufvud, varom han avger berättelse till föräldrarna i sitt brev 3 aug. 1779 (KBIO 61). Genom detta sammanträffande öppnas för honom möjligheten att komma i beröring med verkligt inflytelserika män i framskjuten ställning, genom vilkas medverkan Kraus kunde bana sig väg till ett rättvist uppskattande av sina förtjänster och till en fast anställning.

Själva audiensen utmynnade i ett besök i Kommerskollegium, varom Kraus i samma brev berättar: »Gleich nach dieser Audienz sagte der Herr President zu Herrn Säfströmer, möchte mich in das Commerzkollegium begleiten, um dorten mit einigen Commerzräten Bekanntschaft zu machen. Was wunderlich war: ich wurde in die Ratsstube geführt und ordentlich präsentiert im Namen seiner Exzellenz und traktiert. Zwei von den Räten machten sich an mich und forschten, ob ich noch Lust hätte mich in Schweden ordentlich zu etablieren? Ich beantwortete der Frage, dass ich bei der wenigen Aussicht, die ich hätte, und bei der wenigen Zuneigung, die mir wiederfahren, an nichts desgleichen denken könnte. Sie versicherten mich, dass sie sich Musse geben wollten Sr Majestät selbst vorzustellen — aber mein Wort sollte ich ihnen geben dass ich eher nicht abreisen wolle, als ich die Wirkung ihres Versprechens gesehen. Ich gab's. — Gott segne es und Ihren gehorsamen Joseph.» Han ber om föräldrarnas råd, och anhåller att v. Benzel än en gång rekommenderar honom.

Någon tid efter företrädet i Kommerskollegium vidgades kretsen för honom, när han 2 nov. föreslogs till medlem i KMA. Han kallas i protokollet »juris licentiaten Herr Joseph Kraus ifrån Mannheim». Den 29 nov. håller man själva valet, varvid han, såsom utlänning, invaldes med acklamation. Sitt inträde i KMA tog han först 4 april 1781, då »Herr Hofcapellmästaren Joseph Kraus emottogs på wanligt sätt».

Sedermera beger han sig ut på landet (Stockholm 15 nov. 1779) och får vid sin hemkomst ett brev från föräldrarna, vilka genom Hallardt fått någon underrättelse, som gjort dem ledsna. Han bemöter dem: »Verwundern sie sich eher über mein steifes Harren auf einer Sache, auf die ich einmal meine Aussichten gesetzt, als über die Hindernisse die sich meinem wunsche im Weg lagen.»

Han väntar att samma vecka få några nyheter om sitt eget öde: presidenten Leijonhufvud var nämligen återkommen till Stockholm. Någon närmare upplysning härom giver intet följande brev, och på nyåret vet han icke mer än under det föregående året: dessutom har presidenten Leijonhufvud lämnat staden för en tid. Han gör dessutom allt för att undvika de vanliga kabalerna (Stockholm 10 jan. 1780: KMUS). Pengar behöver han allt fort: »Der Tabak ist teuer, und ihn kann ich nicht lassen, weil meine Pfeife nun mein bester Freund geworden ist.»

Hans utsikter begynna nu åter att mörkna, och alla de höge herrarnas välvilja sträcker sig ej längre än till komplimanger: »— ich habe so viel Versprechungen wie vor: mit dem allem muss ich selbst am Ende einsehen, dass der ganze Wert der Wohlmeinung gegen mich aus blossen Komplimenten beruhte —. Diese Überzeugung und die kritische Lage meiner ökonomischen Umstände machten mich endlich selbst einen Weg suchen, auf den mich zuvor keine Empfehlung wissen konnte, und es gelang mir ziemlich. Mein Endzweck ist bloss eine wenigermassen rasonable Ersetzung meines Schadens zu erlangen. Mit all der genauen Haushaltung, die ich geführt, und worüber sich alle meine Landsleute selbst wundern, habe ich eine Summe abzubezalen, die ich Ihnen nicht gerne aufbürden möchte, da ich Ihnen schon so viele Sorgen gemacht habe.»

Vilka åtgärder han kan ha vidtagit framgår icke av något

följande brev. Möjligen kan det ha gällt närmanden till Zibel. I ett senare brev omtalar han nämligen (KBIO 62) att han i honom förvärvat en gynnare, och att denne hade större inflytande än någon av de förbindelser han tidigare knutit. Om anledningen till tidigare motigheter uttalar han sig (samma brev, cit. uteslutet av FRSS i KBIO): »Solange der vorige Direktor, Baron v. Barnekow, an Bord war, war nichts für mich zu hoffen, weil er sich offenbar als mein Feind zeigte.» Fersen som efterträtt B. lovordar han för dennes »Patriotismus für die Bühne». Även med denne har han trätt i förbindelse och i honom fått en gynnare. (Brev från Hallardt till föräldrarna, Wismar 10 juli 1780: KMUS.)

Han får nu texten av »Sveriges bäste skald» — Kellgren — till »Proserpina».

Han ber ännu om penningar och med den motiveringen: »Die lieben Leute sollen meine Armut nicht merken: denn sonst heist's gleich: was im deutschem nicht taugt, läuft nach Schweden, und so ein Gedanke könnte mir das ganze Ziel verderben.»

Han arbetar nu på »Proserpina» och gör den färdig till 1 sept. s. å. (Stockholm 14 sept. 1780: KMUS). Hans öde beror ju i stor utsträckning av konungens omdöme, som han därför med otålighet väntar att få höra. »Übrigens soll's an mir nicht fehlen, wenn's nur nicht verlangt wird, dass ich kriechen soll, wenn ich auch goldene Äpfel damit verdienen konnte.»

Repetitionerna taga med följande år sin början på våren (Stockholm 4 mars 1781: KMUS). Måhända har han varit erbjuden någon underordnad befattning hos någon greve, vars namn han ej nämner: »Freilich wäre das Plätzchen beim Grafen so uneben nicht, und wenn man doch einmal an den äussersten Enden der Welt seine Hörner abgelaufen hat, ist's immer ein artiges Refugium ein Scribaxchen (?) zu werden.» Men gärna vill han ej, och han lever ännu på hoppet.

### 9. Utnämning till kapellmästare.

Denna gång fick han ju sin ihärdighets belöning och en fast visshet efter de tre årens plågsamma väntan: »Proserpina» blev en framgång, när den på sommaren före 14 juni uppfördes på Ulriksdal inför konungen. Härom, liksom också ifråga om hans utnämning till kapellmästare, lämnar Silverstolpe enskild-

heter (KBIO 65). Likaså meddelar Dahlgren (Anteckningar om Stockholms teatrar, 526), de villkor som fästades vid denna anställning.

Hans sinne är ännu längre fram på sommaren fyllt av minnet om den framfarna väntetidens pinsamma svårigheter: så skriver han till en person, som varit hans fadder (Stockholm 26 aug. 1781: KMUS). »Ihnen darf ich's nun aufrichtig gestehen, dass mich blos der ausserordentliche Grad von Eigensinn zurückhielt — — jedem Schicksale auf Gottes grünem Erdboden zu trotzen — — Nein, sie müssten es mir selbst anbieten, und ob ich gleich nur ein einziges Paar Hosen und Strümpfe hätte — —, nahm ich doch eine Miene an und begehrte Bedenkezeit — —. Ha, was das süß schmeckt, sein Glück keinem einzigen kleinen Teufel auf dieser Erde zu danken zu haben!»

Tonen är ju segerstolt och klingar annorlunda än i väntårens utgjutelser till föräldrarna. Men den är äkta Kraus — hela hans spänstiga stolthet lyser därur.

I ett slag har han kommit att intaga en bemärkt och säker ställning: ej nog med att han utnämnes till kapellmästare, man upptäcker i honom också en värdefull och duglig kraft, som särskilt skall genom utländsk resa göras verksam icke blott för teatern utan ock för den institution, som nu var stadd i varande, nämligen Musikaliska Akademiens undervisningsverk.

Att hans ställning som tonsättare i ett slag blivit mycket framskjuten kan man förstå därav, att det åt honom uppdrages att komponera invigningsoperan vid öppnandet av det nya operahuset. Enligt brevet till faddern är han i färd med arbetet därpå.

Han blir nu också eftersökt: ryska gesanten<sup>1</sup> har på Drottningholm sökt upp honom och hos denne tillbringar han mycket av sin lediga tid. (Stockholm 16 nov. 1781: KMUS). På hösten 1781 tjänstgör han på Drottningholm (KBIO 66). På nyåret inträffade den händelse som säkerligen varit ett brett streck i räkningen för honom, fru Müllers rymning, varigenom hans Didoframställarinna försvann och därmed möjligheten att uppföra »Aeneas i Carthago».

Någon djupare sorg ger han ej uttryck åt: väntar blott med

<sup>1</sup> Denne måste ha varit Aleksej Moussin Pouchkin, greve verkl. kammarherre. Kreditiv ss. envoyé <sup>26</sup>/<sub>6</sub> 1779. Rappel. <sup>1</sup>/<sub>7</sub> 1782. (Medd. fr. R. A.).

otålighet på Naumanns ankomst, så att han skall kunna anträda sin långa utomlandsresa. Denna blir nu bestämd och anträdas 7 okt.

#### 10. Resan.

Naturligtvis har han en massa ting att ombesörja före avfärden, bl. a. brev och besök: man ser en förteckning på namn, gjord på titelsidan till ett litet häfte, som Silverstolpe bevarat i sina »Materialier till Krauses biographie (UB X 270 f): Kellgren, Stridsberg, Hallman, Schiernell, Wikmanson, Grönsen, Kling, Kellman, Stolpe; alla, liksom de följande, åtföljda av små ringar, vid somliga namn flera, som genomstrukits. Berlin: Hummel, Wismar: Hallardt, Gröning, Erfurt: E. Weiner, Arnold, Maintz: Scheber, Pfeiffer, Frankfurt: Schüz, Glory etc.

Han får passersedel för sig och sin betjänt (KB: Eichornska saml.), vars namn var Stålberg. Denne åtföljde honom under resan till Paris. I Kraus svit befann sig också en svart pudel, som ofrivilligt lämnade honom i Wien, där han stals bort.

I Kraus egna anteckningar, i förenämnda häfte, kan man följa hans första veckor på färden:

»I Stockh. tagit hos Rr (Regeringsrådet) Zibet 464 R. och quitterat. 7:de octob. reste derifrån öfver Ystad åt Stralsund och Wismar, hvart jag kom den 31. Här vistades jag 3 veckor. Under vägs i Rostock lärde jag känna H. Schmidt, som har bygt det stora Orgowerk med 5 claver, pedal och några och nitio register, bland hvilka äfven är en trompetregister, hvartil pukornas stämma är i pedalen, in den därvarande stora, höga och antiqua Mariaekyrkan. Hos honom såg jag hans egen uppfinning af en sort Harmonica. Ställningen öfver den vanliga tastaturkistan, hvilkens öfre del den hemliga Mechaniquen innesluter, föreställer den öfre delen af en harpa. Besträngningen består uti enkla messings- och stålsträngar, de förre i de låga, de senare i höga toner. Instrumentets mechanique sättes i rörelse förmedelst en machin som efter fiolstråkens regler med foten regleras. Tonen är mycket ljuflig och alldeles jämn ifrån FF til f''' och liknar en extragodt organiserad violoncellton. Den enda olägenhet jag märkt var, att tonen för länge klingade efter, och det tycktes härröra af hans naturs beskaffenhet. Et fortepiano med två klavér, af hvilka det lägre hade en pipstämma, behagade mig mindre. Hufvud-

inventionen på det öfre bestod egentligen i et efterapande af en beffädrad clavesin med hamrar. Hvarken tyckte jag om tonens elasticitet eller hans renhet.

I Stralsund hos köpman Ramsdahl råkade jag en vacker flicka med en den vackraste fot som finns, et fridericisk claver af en god ton, och en claverspelare Mattstedt.»

I Wismar gjorde han en del bekantskaper och »förfärdigade musik öfver en pöesie af Gröning». Han lär känna en del böcker: »Über Musik und ihre Wirkungen mit Anmerkungen von J. A. Hiller in 6, Leipzig 1781. Piecen är originel och innehåller mycket godt och hörer til Aesthetiken. I sina anmärkningar har H: sig visat icke som en god Gluckianer. 2) Briefe die Musik betreffend, besonders Cora in Halle i 8:o, Quedlinburg, Flendes Garrich. (?) 3) Anweisung zum musikalisch zierlichen Gesang mit hinlänglichen Exempel von Johann Adam Hiller, Leipz. 1780. 4) Anweisung zum musikalisch richtigem Gesang, Leipz. 1774. von Hiller. Sind gut aber nicht neu. 5) Anleitung zur praktischen musik von Petri, Leipz. 1782. Jag hade ej tid at läsa det igenom, men efter all sannolikhet måtte det vara en mycket brukbar bok. Autoren har det omarbetadt, då det förut bestod i en liten piece i 8:o. De öfriga böcker har jag anskaffat mig själf. Af musikaliska piecer har jag hört, sinfonier af Ditters, Haydn och Cambini. I concerter Benda, Flucht der Lalage, arier af Grétry, jämte en aria ur B af Naumanns Cora.»

Från Wismar bröt han upp 23 nov. och kom till Berlin 1 dec. Med en av förgrundsfigurerna i Berlins musikliv, Joh. Friedr. Reichardt, trädde Kraus i förbindelse under sitt Berlinbesök (bekantskapen dock möjligen av äldre datum). Denne var, i en kort och träffande karaktäristik (Norlind, Svenskt Musiklexikon), »en intressant typ för en upplysningstidens musiker med starkt framträdande förstånd, lifligt intresse för musikens alla grenar, universell och mångfrestande, ständigt tränande efter nya mål». Han var i mångt och mycket samma andas barn som Kraus, blott att denne i en viss självkritisk försynthet höll sig undan offentligheten under det att R. sökte den i en omfångsrik litterär alstring. Med R. stod Kraus i livlig brevväxling under hela sin resa (Fru Lämmerhirt till Silverstolpe: Ups. X 270 f.). F. ö. hörde han några konserter och Rolles »Tirza». Han besöker tyska nationalteatern och finner den uselt byggd och uselt besatt.

Hittills har han gjort sina dagboksanteckningar på svenska, men nu bryter modersmålet igenom för en sida. Han lämnar Berlin 7 dec. och kommer till Dresden, reser vidare 24 till Königstein, då han sålunda kunnat dela något av julglädjen med de sina. Han beger sig den 7 jan. 1783 till Frankfurt.

Där mötte honom en del intryck, som han ställer sig tämligen likgiltig till: »Orfé», vari Eurydike speltes av direktörens hustru, »tjock som en prestgårdskokerska». »Instrumentalexekutionen» finner han »temmelig», men tempi ofta oriktiga. Han hör en del konserter och lär känna en del musiker: Kaiser fagottisten Pfeiffer och klarinettisten Hesse. Färden går vidare till Mainz, där han hör »der Schornsteinfeger» av Salieri, och därtill »Macbeth». Om den senare utgjort något starkt intryck som han i omedelbart sammanhang med sin förra anteckning nedskrivit, är omöjligt att avgöra, ty bladet varå han skrivit, är beskuret. Färden går vidare till Mannheim, där han finner mycket intressant att studera teatern under Lessings ledning. I febr. når han Amorbach, dit han begivit sig i uppenbar avsikt att råka sin gamle vän Pater Romann Hofstätter.

Denne man talar Kraus rätt ofta om i sina brev i det han sänder honom en hälsning. Hur pass stor betydelse denne direkt haft för Kraus utveckling kan ju sättas i fråga. Men ett torde vara alldeles visst: han har varit en äldre, förtrogen vän, till vilken Kraus kommit ofta och gärna, först som den lille eleven, sedan som den stormande ynglingen och nu till sist som den mogna konstnären. Alltid har han mötts av samma varma sympati, alltid har han funnit en lika intresserad om än på slutet något hårdkonverserad åhörare (patern blev så småningom mycket döv). Hos honom har han kunnat lägga planer, fantisera, risa misshagliga komponister och rosa sina älsklingar. Patern spelar därvid den stora roll som en förstående och deltagande åhörare har för ett ungt sinne i dess kamp fram mot individualitet och stadga. Men de båda vännerna ha var för sig varit nog utpräglade, så att samvaron emellanåt kryddades av ett stilla meningsbyte: patern höll på Haydn öfver allt annat, kanske har han också haft italienska sympatier.

---